

KRONIEK

De smaak van de negentiende eeuw

⊕ Fons de Backer ⊕ Architect Wouter Salomons ⊕ Canon Eemland
⊕ Benjamin Cohen ⊕ Map Heijenga ⊕ Feministische bibliotheek

11 EN 12 SEPTEMBER 2010

Open Monumentendag

De 24ste editie van de Open Monumentendag staat in het teken van **De smaak van de 19de eeuw**. Voor Amersfoort is dit een uitdagend thema, omdat de groei van onze stad pas in het laatste kwart van die eeuw goed op gang is gekomen. Toch is de architectuurgeschiedenis ook met Amersfoortse voorbeelden goed te illustreren.

door **MIRJAM BARENDREGT**

Amersfoort heeft in de 19de eeuw vooral de aandacht getrokken met de transformatie van een aantal parken en landgoederen. Eigenaren waren uitgekeken op de geometrische 16de- en 17de-eeuwse tuinaanleg. Zij zochten naar mogelijkheden om hun bezit een meer eigentijds, dat wil zeggen landschappelijk, aanzien te geven. Dit gold

Foto links: ingang park Randenbroek aan de Heiligenbergerweg.

ook voor de gronden langs de in onbruik geraakte stadsmuur. Tuinarchitecten H. van Lunteren en later J.D. Zocher jr. maakten plannen voor een 'schoone rondwandeling', waarin alle kenmerken van de Engelse landschapstijl werden opgenomen. Hierin kregen ook de Koppelpoort, Monnikendam en de stadsmuur aan de Sint-Annastraat als schilderachtige en romantische elementen een voorname plaats.

Dat gegeven was voor het plaatselijke comité Open Monumentendag aanleiding om dit jaar aandacht aan de tuinarchitectuur te geven, met het zogenoemde Zocherplantsoen en Park Randenbroek als centrale punten.

Dit initiatief sloot bovendien goed aan bij het heden: Amersfoort Groene Stad, de groene invulling van de vrijkomende Elisabethlocatie en de nieuwe plannen om Park Randenbroek een beter aanzien te geven. Het park heeft in de loop der tijd aan kwaliteit ingeboet en is op verschillende plekken zelfs sleets geworden. Daar moeten we wat aan doen! Aan Bureau Oldenburgers Historische

Foto rechts: stadsmuur Sint-Annastraat.

Foto omslag: landgoed Randenbroek.

Mirjam Barendregt is voorzitter Comité Open Monumentendag Amersfoort en wethouder Ruimtelijke ontwikkeling, Cultureel klimaat en Stadshart.

Tuinen te Amsterdam is gevraagd de ontstaansgeschiedenis van Park Randenbroek te onderzoeken. Het bureau doet dit aan de hand van historische tekeningen en documenten, waarop ook de aanbevelingen voor restauratie en beheer zijn gebaseerd. Mede dankzij een financiële bijdrage van de provincie Utrecht kon het verrassende resultaat van het onderzoek in *Amersfoort Magazine* worden opgenomen. In deze pocket 'Amersfoortse parken en de smaak van de 19de eeuw' leest u een artikel over het panorama van Amersfoort, omdat de belangstelling voor vergezichten ook in de 19de eeuw is ontstaan. Wie weet over welk vergezicht in 2110 wordt gesproken: een groen stadspark van Randenbroek tot Heiligenberg? De geschiedenis en monumenten tonen ons dat je alleen een rijk verleden kunt krijgen door een visie op de toekomst!

Graag wil ik u wijzen op de vele activiteiten die in dit weekend worden georganiseerd. Voor een overzicht verwijs ik graag naar de pocket. Ik ben erg blij dat ook dit jaar de Dag van de Amateurkunst en de Open Monumentendag weer in hetzelfde weekend vallen. Daardoor kunt u in verschillende open monumenten kennismaken met muziek. Een groot aantal Amersfoortse koren en ensembles zet zich hier voor in. Zelfs een orgeltoer langs kerken in Amersfoort en de regio behoort tot de mogelijkheden. Ik vind het dan ook een voorrecht dat in mijn portefeuille cultuur, monumentenzorg, archeologie en groene stad zijn verenigd. Ik wens u tijdens uw 'schoone rondwandeling' of fietstocht door Amersfoort heel veel plezier!

EEMHUIS MET NIEUW ARCHIEF EEMLAND KLAAR IN 2012

De bouw gaat beginnen!

Op het moment dat ik dit stuk schrijf, zijn de graafwerkzaamheden op het terrein aan de Eemhaven een paar dagen aan de gang. Ik ga er van uit dat de eerste paal voor de parkeergarage de grond in gestampt is als deze *Kroniek* verschijnt. Zal het er nu toch echt van komen?

door ALICE VAN DIEPEN

De bouw van het Eemplein heeft de afgelopen jaren zó veel vertraging opgelopen dat het nog steeds niet goed tot me doordringt. Ik geloof het pas als die eerste paal geslagen is. Dan gaat de klok ook direct heel hard lopen, want eind 2012 moeten de geplande winkels en het Eemhuis opgeleverd zijn.

ACHTER DE SCHERMEN

Gelukkig zijn we achter de schermen al langer bezig met de voorbereidingen van de nieuwbouw. En met we, doel ik dan op de partners in het Eemhuis: de bibliotheek, Scholen in de Kunst, het poppodium en Archief Eemland. Het aantal vierkante meters, de indeling van de ruimten, het materiaalgebruik, de aansluitingen voor elektra: alles staat in het definitief ontwerp en de bestektekeningen. Toch betekent dat niet dat we rustig kunnen afwachten tot het gebouw opgeleverd wordt. Met de gezamenlijke gebruikers hebben we een soort portefeuilleverdeling afgesproken met onderwerpen die de komende twee jaar nog veel inzet vergen, zoals beheer, procesbewaking, inhoudelijke programmering, inrichting, sponsoring en publiciteit.

Naast deze gezamenlijke punten heeft iedere instelling natuurlijk zijn agenda, de optelsom van al die werkzaamheden die gedaan moeten worden voor de inrichting en het goed laten functioneren van het 'eigen' gedeelte. Voor

Het Eemplein op 7 juli
(foto's: Dick van Wageningen).

Alice van Diepen is
directeur van Archief
Eemland.

Archief Eemland zijn dat het depot, de nieuwe studiezaal, de ruimte voor educatie, de archief lounge en de schakel tussen archief en bibliotheek, in dit geval een luie trap met presentatiemogelijkheden. Om al deze ruimten goed te laten functioneren is een publieksconcept in ontwikkeling. Dit document definieert de wijze waarop de publieksruimten van Archief Eemland in het Eemhuis worden gebruikt, vormgegeven en ingericht.

VRAGEN

Naast formele kenmerken is het belangrijk om je een goed beeld te vormen van wat je wilt bereiken met die nieuwe locatie. De juiste vragen stellen, daar draait het om. Vragen die wij onszelf stellen zijn bijvoorbeeld: Hoe kunnen we als Historisch Archief zoveel mogelijk openheid en toegankelijkheid uitstralen? Op welke manier kunnen we zowel de studieuze bezoeker een rustige werkplek bieden als de 'snuffelaar' gelegenheid om rond te kijken, te leren en te ontdekken? Wat is de juiste mix tussen professioneel en persoonlijk, zakelijk en emotioneel? Hoe verleiden we bezoekers aan de bibliotheek om een stap verder het verleden in te gaan? Waar willen we gezamenlijkheid met de andere gebruikers uitstralen en waar hechten we aan een eigen identiteit, een eigen merk? Terwijl de grondwerkers van Dura Vermeer met zweetpauzetjes op hun voorhoofd bezig zijn met graafwerkzaamheden, bereiden wij ons voor om u als toekomstig bezoeker te mogen ontvangen in het Eemhuis.

'Dit werk draait om emotie'

Per 1 oktober 2010 neemt Fons de Backer afscheid als directeur van Stadsherstel Midden-Nederland NV. Sinds 1997 is hij actief geweest in deze onderneming, die tot doel heeft de monumentale panden in de stad te behouden door ze aan te kopen, te restaureren en vervolgens te verhuren. Onlangs werd hij geridderd vanwege zijn verdiensten voor de stad.

door **MAX CRAMER** en **SASKIA SCHRIJER**

HISTORISCH BESEF

De term 'stadsherstel' kent een Amersfoortse geschiedenis. Stadsarchitect C.B. van der Tak (1900-1977) deed in 1944 een oproep voor dit fenomeen in zijn gelijknamige publicatie. Vele verloederde panden zouden volgens hem kunnen worden opgeknapt en in oude luister hersteld. 'Is het geen onbetaalbare "reclame" een zaak gevestigd te hebben in een pand, dat als monument ieders aandacht trekt?' aldus Van der Tak. Helaas werd dit historisch besef destijds niet in daden omgezet. Begin jaren zestig verkeerde een groot gedeelte van de Amersfoortse monumenten in vervallen staat. In 1967 besloten zeven leden van de Juniorkamer Eemland dat het hoog tijd was om oude panden in de binnenstad te kopen en te restaureren. De NV Amersfoortse Maatschappij tot Stadsherstel was geboren. In de eerste jaren kocht ze een aantal panden aan, waaronder Lievevrouwestraat 4-10 (nu

'Amersfoort is ergens het best bewaarde geheim van Nederland. De kleinschaligheid en de binnenstad met originele stratenpatroon maakt het tot een uniek geheel.'

De Colonie). In 1988 werd Stadsherstel een onderdeel van SCW (thans De Alliantie), waardoor er meer panden konden worden verworven. Het bezit van Stadsherstel groeide in korte tijd van 40 naar ongeveer 200 panden.

KLEPJES OPENEN

Fons de Backer (*1948) kwam in 1981 vanuit Zoetermeer naar Amersfoort, waar hij bij het bureau Volkshuisvesting van de gemeente ging werken. Het was een tijd waarin de beleidsmatige kant van de volkshuisvesting steeds meer de aandacht kreeg, zoals doelgroepenbeleid. Bij een reorganisatie op de afdeling kwam Fons in aanraking met historisch Amersfoort. 'Er moeten mensen zijn in je leven die bepaalde klepjes openen. Dat waren voor mij Fons Asselbergs (destijds wethouder Monumentenzorg, Archeologie en Cultuur, Ruimtelijke Ordening, Volkshuisvesting en Stadsvernieuwing) en Cor van der Braber (destijds hoofd Monumentenzorg). Doordat Fons Asselbergs veel nadruk legde op het herstel van de binnenstad, kreeg ik die liefde ook mee.'

In 1997 werd Fons de Backer directeur bij Stadsherstel. Voorgangers Rob Blaauw en Jan van Barneveld deden het er als nevenfunctie bij. Voor Fons werd het een voltijsbaan. De missie 'stad herstellen' is altijd het uitgangspunt geweest. 'Als ik naar de stad kijk en ik zie "slechte plekken", dan denk ik: is het het waard om er iets mee te doen, wat levert het op?' Monumentale gebouwen die je restaureert moeten volgens hem een goede functie krijgen. 'Als er een "gat" valt in de bebouwing ben ik geen voorstander van historiserende architectuur, of het moet goede architectuur zijn zoals Berry Dillens ontwerp voor Muurhuizen 45-51. Zelf vind ik dat een uitdaging.'

PROJECTEN

Stadsherstel koopt met name panden aan waarbij ze het gevoel heeft iets te kunnen bijdragen, niet enkel om het monumentenbestand te laten groeien. Op de vraag welke projecten het meest succesvol waren, noemt Fons de Backer onder meer Logement de Gaaper, Hof 39. Dit rijks-

Boven: Logement de Gaaper, Hof 39.
Rechts: Restaurant Pallas Athene, Hof 19.

monument bevat duidelijke Empire-stijlkenmerken en is lang in gebruik geweest als apotheek. In 2001 werd het pand door Stadsherstel verworven, waarna er een hotel in werd gerealiseerd. Ook Hof 19 (restaurant Pallas Athene) is een noemenswaardig project. In 1896 werd dit pand verbouwd in neorenaissancestijl door architect Kroes. Stadsherstel verwierf het pand in 2000 en liet onder meer de monumentale geveltop in oude staat terugbrengen. Fons de Backer is niet alleen trots op de grote projecten van Stadsherstel. 'Het zijn de kleine dingen die de stad kleuren, zoals de herplaatsing van een windvaantje op het Kapelhuis (Krankeledenstraat 11) en de terugplaatsing van een ossenkopornament op de oude slagerij aan 't Havik 7.' Het Kapelhuis (dat dateert uit circa 1500) was één van de eerste panden die door Stadsherstel werd aangekocht, begin jaren zeventig.

ZICHTBAARHEID

Alle panden van Stadsherstel zijn voorzien van een bronzen schildje van Sint Joris met de draak, ontworpen door de voormalige rijksbeeldhouwer Gerard Overeem. Het eerste exemplaar werd op 23 april 2001 op de gevel van Lievevrouwestraat 4-10 bevestigd door Fons Asselbergs, destijds directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (thans RCE). Zichtbaarheid is volgens Fons de

Max Cramer en Saskia Schrijer zijn hoofd en medewerker van Bureau Monumentenzorg Amersfoort.

Backer een belangrijk aandachtspunt voor Stadsherstel. 'Ik vind het van belang dat onze panden te herkennen zijn in de stad. In de beginperiode was ons doel om Stadsherstel op de kaart te zetten, nu zijn we langzamerhand onderdeel van de stad geworden.' Stadsherstel is ook sponsor van de *Kroniek*. 'Het oorspronkelijke idee was om regelmatig in het tijdschrift een update te geven van onze panden. Dit is er nooit van gekomen. Wellicht is dit een mooie opdracht voor de toekomst.'

TOEKOMST

Vorig jaar hebben de woningcorporaties De Alliantie en het Utrechtse Mitros het onderhoud en het beheer van hun monumentale panden samengevoegd, onder de naam Stadsherstel Midden-Nederland. Fons de Backer werd directeur. Volgens hem is deze fusie een opmaat voor verdere groei in de regio. Hij is benieuwd hoe deze

samenwerking zal verlopen in de toekomst. 'Ik hoop dat de kwaliteit van Stadsherstel niet verloren gaat. Wij staan in de maatschappij en kijken niet louter economisch naar de materie, zoals de meeste woningcorporaties. Dat maakt Stadsherstel tot wat zij is.'

Fons de Backer zal in de toekomst zeker betrokken blijven bij de ontwikkelingen in de stad. 'Amersfoort is ergens het best bewaarde geheim van Nederland. De kleinschaligheid en de binnenstad met originele stratenpatroon maakt het tot een uniek geheel.' Hij heeft alle vertrouwen in zijn opvolger Martin Boswinkel, voormalig projectontwikkelaar bij De Alliantie. 'Ik merk aan hem dat hij veel ervaring heeft. Bij Stadsherstel is alles maatwerk. Elk object is complex en dat boeit hem. Dit werk draait om emotie; dat maakt het boeiend.'

Wouter Salomons, architect

Op de tentoonstelling *Kunst Werkt* van Siesta was vorig jaar een zelfportret te zien van architect Wouter Salomons (1862-1958). Het gedetailleerde portret toonde een nette man, gekleed in een klassiek tenue. De ontwerpen die deze architect maakte, zijn van grote waarde geweest voor de ontwikkeling van het stadsbeeld van Amersfoort. Maar ook zijn zoons en kleinzoon waren actief in de bouwwereld.

door **SASKIA SCHRIJER**

Wouter Salomons genoot zijn opleiding aan de ambachtsschool in Arnhem, vlakbij zijn geboorteplaats Oosterbeek. In 1887 verhuisde hij met zijn vrouw Elisabeth Maria Engelen (1859-1945) naar Amersfoort om het aannemersbedrijf Rosbach over te nemen.

Zelfportret Wouter Salomons, circa 1920.

Dit bedrijf ging helaas snel failliet en bij een publieke verkoop in 1890 werd ook het woonhuis van de familie Salomons aan de Arnhemsestraat 7 in de verkoop gebracht. Gelukkig kon schoonvader Dirk Engelen het aankopen, waarna Salomons een gedeelte van het huis huurde. Salomons schreef zich hierna in als architect en onder leiding van zijn vrouw, die veel handelsgeest had meegereggen van haar vader, werd naast het huis een bouwmateriaalzaak begonnen. Tot 1918 bleef 'Betje' Engelen actief in de onderneming.

Advertentie Amersfoortse Courant, 4-8-1887.

Salomons was als architect grotendeels autodidact. Hij ontwierp onder meer een aantal villa's op de Amersfoortse Berg en winkelpanden in de binnenstad. Hij gaf geregeld tekenlessen in de omgeving van Barneveld, Scherpenzeel en Woudenberg. Zelf had hij geen vaste tekenaars in dienst bij zijn kantoor aan de Arnhemsestraat 7.

GEREFORMEERDE KERK

Een belangrijk ontwerp dat Salomons maakte, was de uitbreiding van de gereformeerde kerk aan Zuidsingel 26-27 (nu restaurant Mariënhof). In 1887 hadden de gereformeerden een gedeelte van een oude kazerne aan de Zuidsingel, het Arsenaal, aangekocht. Dit gebouw werd direct afgebro-

Vooraanzicht Zuidsingel 26-27.

ken en er werd een klein kerkgebouw met pastorie gesticht. In 1914 werd besloten tot uitbreiding van de kerk, waarvoor Salomons het ontwerp maakte. Het pand werd verhoogd van zes naar twaalf meter en het aantal zitplaatsen steeg van 400 naar 700. Doordat wegens ruimtegebrek geen steunberen konden worden geplaatst, werden er trekstangen in het interieur aangebracht. Het gebouw bevat duidelijk neogotische elementen, die bijvoorbeeld in de rondboogvensters zijn te herkennen.

WINKELPANDEN

Zoals genoemd ontwierp Salomons ook een aantal winkelpanden. De meest opmerke-

Vooraanzicht Langestraat 63 uit 1901.

lijke nog bestaande panden zijn Langestraat 63 (1895, nu eetcafé Hemels) en Langestraat 62-66 (1905, Society Shop). Beide ontwerpen zijn in neorenaissancestijl en vallen op door de toepassing van een gede-

tailleerde houten onderpui met etalages en portiek. De pilastervormige raamstijlen zijn versierd en flankeren bij beide panden brede raampartijen. Bij Langestraat 63 valt het segmentvormige raam op de eerste verdieping op, die over de volle breedte van het pand is gerealiseerd. Een fronton met obelisk sluit de topgevel af.

WOONHUIZEN

In 1900 ontwierp Salomons een aantal middenstandswoningen aan Berkenweg 6-16, in opdracht van B. de Graaf. Deze woon-

Woningen aan de Berkenweg 6-16.

huizen bevatten veel neorenaissance kenmerken. De voorgevels zijn symmetrisch van opzet met vooruitspringende volumes. De oorspronkelijke voordeuren waren voorzien van een bewerkte luifel. Het gebruik van witte banden en aanzetstenen rond de vensters zorgt voor een gedetailleerd uiterlijk.

Vooraanzicht Steven van der Hagenlaan 6.

Salomons is waarschijnlijk al rond 1920 met pensioen gegaan en verhuisde toen naar Steven van der Hagenlaan 6, een woning die hij zelf ontworpen had. Hij bleef hier wonen tot 1943. In het ontwerp vallen de ovale ramen op naast de ingangspartij en op de zolderverdieping, die Salomons zelf vervaardigde. Andere nog bestaande woningontwerpen van Salomons zijn bijvoorbeeld: Arnhemseweg 258-260, De Bosch Kemperlaan 11-13, Bekensteinselaan 21, 27-35 en Utrechtseweg 114-116.

INDUSTRIE

Aan de Kleine Koppel maakte Salomons in 1899 het ontwerp voor een stomerij bij de blekerij Eemzicht van de heer B.W. Speelberg (thans gemeentelijk monument Rohm en Haas). Het ontwerp bestond uit drie etages met symmetrisch geplaatste rondboogvensters. Thans is alleen het casco van de begane grond nog oorspronkelijk.

GEZIN SALOMONS

In het huis aan de Arnhemsestraat werden acht kinderen geboren, eerst vijf meisjes en daarna drie zonen. De zonen zetten de bedrijventak van hun ouders voort. Dirk (1897-1977) nam de bouwmaterialenzaak over. Gerard (1899-1973) begon in 1917 een fabriek van betegels en -buizen, die uitgroeide tot de Amersfoortse Betonmaatschappij (ABM). Wouter Albert (1903-1958) werd directeur van Asbestona, een fabriek van asbestcementplaten in Harderwijk die de drie broers hadden opgericht.

DERDE EN VIERDE GENERATIE

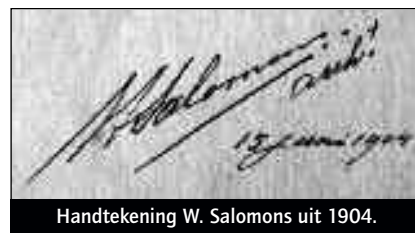
Het statige zelfportret van Salomons hangt hedentendage in een kamer van zijn kleinzoon, die dezelfde voornaam draagt. Wouter (*1926), zoon van Gerard, is ook aan de Arnhemsestraat 7 geboren. Hij is zijn leven lang bouwkundig en waterbouwkundig aannemer geweest bij de ABM. Zijn kantoor was gevestigd in Muurhuizen 159-165. De ABM bouwde na de oorlog 34 graansilo's, van Zeeland tot Groningen. Ook bouwde het bedrijf veel bruggen, zoals de Basculebrug over de Eemhaven, naar ontwerp van stadsarchitect D. Zuiderhoek. Daarnaast realiseerden ze onder meer rioolwaterzuiveringen in Amersfoort, Leusden en Achterveld.

Één van zijn meest bijzondere projecten vindt Wouter de opdracht voor modezaak Van der Kam op de Varkensmarkt. Vóór het huidige gebouw stond hier een pand van de firma Rintel, dat door zijn opa Salomons was ontworpen. De nieuwbouw die de ABM uitvoerde was naar ontwerp van architectenbureau G.A. Heldoorn uit Leeuwarden. Wouter jr. startte zijn studie bouwkunde aan de Ambachtsschool, net als zijn vader en grootvader. In de voetsporen van zijn

Vier generaties Salomons, 1952.
V.l.n.r.: Wouter jr (*1926), Gerard jr (*1950),
Wouter sr. en Gerard sr. (*1899).

vader volgde hij het onderwijs aan de Leusderweg. Na de oorlog meldde Wouter zich aan als oorlogsvrijwilliger, nadat hij toelatingsexamen voor de HTS had gedaan. In april 1946 vertrok hij als lid van de 7 December-divisie naar Indonesië, waar hij ruim 2,5 jaar bleef. Hij trouwde in 1950 met zijn grote liefde, onderwijzeres Riet Kruse (1930-2004), met wie hij vijf kinderen kreeg. Hun zoon Gerard (*1950) is thans tevens als bouwkundige werkzaam.

Handtekening W. Salomons uit 1904.

Wouter: 'Ik heb altijd grote bewondering gehad voor de ontwerpen van mijn grootvader. Vaak werd mijn oma geprezen om haar handelsgeest, terwijl de ontwerpen van mijn opa als de gewoonste zaak werden ervaren. Met veel respect denk ik aan hem terug; het was een plezierige man.'

Saskia Schrijer is architectuurhistorica en medewerker bij Bureau Monumentenzorg Amersfoort.

Wat iedereen in deze regio zou moeten weten...

Wat zouden bewoners van Eemland moeten weten van de geschiedenis van hun eigen omgeving? Welke onderwerpen horen thuis in de canon van het noordoosten van de provincie Utrecht? Over deze vragen hebben de erfgoedinstellingen in de regio zich gebogen toen Landschap Erfgoed Utrecht hen uitdaagde om in navolging van de nationale canon ook een regionale samen te stellen. Intussen staat die van Eemland op de website www.utrechtsecanons.nl.

door **MIEKE HEURNEMAN**

WAT IS EEN CANON?

In 2007 werd de nationale canon gepresenteerd. Dat is volgens de canoncommissie 'het geheel van belangrijke personen, teksten, kunstwerken, voorwerpen, verschijnselen en processen die samen laten zien hoe Nederland zich ontwikkeld heeft tot het land waarin we nu leven'. Hij bestaat uit vijftig 'vensters' op het Nederlandse ver-

Links: Homepage van de website Utrechtse canons. Rechts: Venster Watersnood 1916.

leden. Elk venster behandelt een belangrijk onderwerp, persoon, gebeurtenis of ontwikkeling uit de vaderlandse geschiedenis. Ieder onderwerp wordt aangeduid met een icoon: een afbeelding die symbool staat voor het venster. De iconen komen terug op de tijdslinger, zoals die op de homepage van de canonwebsite www.utoen.nl staat. Elk venster is uitgewerkt in een tekst, waarbij ook beeld- en geluidsmateriaal en verwijzingen naar literatuur en bezoektips zijn opgenomen.

WAAROM EEN CANON?

Reden voor het instellen van de canoncommissie was de gebrekkige historische kennis onder de jeugd. In het geschiedenisonderwijs was de nadruk steeds meer komen te liggen op vaardigheden, waardoor de historische fei-

tenkennis ondergesneeuwd was geraakt. En het waren niet alleen jongeren bij wie het aan historisch besef ontbrak.

UTRECHTSE REGIO'S

Landschap Erfgoed Utrecht heeft het initiatief genomen voor het ontwikkelen van vier regionale canons voor de provincie Utrecht, die te zien zijn op de website www.utrechtsecanons.nl. Die van Eemland en Utrecht-Zuid-

oost waren de eerste die werden gerealiseerd. De reden waarom de provincie in vieren is gedeeld en er niet één provinciale canon is gemaakt, is dat Utrecht noch landschappelijk, noch historisch gezien een eenheid vormt.

DE NATIONALE CANON EN DE REGIOCANON

De Utrechtse canons sluiten zowel inhoudelijk als qua vormgeving aan bij www.utoen.nl. De vraag aan de erfgoedinstellingen was hoe vensters uit de nationale canon 'vertaald' kunnen worden naar Utrecht. Voor Eemland bleken er veel links mogelijk. Zo past bij het nationale venster over Karel de Grote zijn schenkingsacte aan de Sint-Maartenskerk te Utrecht, waarin de gouw Flehite en verschillende plaatsen in Eemland voor het eerst wor-

Op 20 september spreekt Mieke Heurneman over de canon voor de Oudheidkundige Vereniging Flehite, samen met consulent regionale geschiedenis Jos Wassink. Zie p. 20.

den genoemd. Ook van de Beeldenstorm en de Reformatie zijn in Eemland diverse interessante voorbeelden te noemen. Het Belgenmonument vormt een prachtig icoon bij het venster over de Eerste Wereldoorlog.

Behalve vensters met een link naar de nationale canon, zitten er in de regiocanons ook onderwerpen die nationaal gezien niet van groot belang zijn geweest, maar regionaal wel. Zo was iedereen het erover eens dat in de canon van Eemland plaats moest zijn voor de ontginningen, de tabaksteelt en de wateroverlast in de Gelderse Vallei.

De canon is niet compleet (en zal dat ook nooit zijn), maar kan wel worden aangevuld. Landschap Erfgoed Utrecht beschouwt het ook als een dynamisch geheel. Ideeën omtrent geschiedenis veranderen immers in de loop der tijd en de canon moet blijven 'leven'.

Op de Utrechtse canonsite wordt ook verwezen naar het erfgoed in de regio. Wanneer er in de eigen omgeving nog iets te zien of te beleven is, wordt de geschiedenis concreet en komt die dichterbij. Een bezoek aan Kamp Amers-

Tijdslinger Canon van Eemland.

foort kan een diepe indruk achterlaten, die maakt dat je je beter voor kunt stellen wat zich daar heeft afgespeeld. De koppeling van de regiocanons aan de nationale canon maakt die ook voor het onderwijs interessant. Daarom is van een aantal vensters uit de regiocanons een versie voor leerlingen gemaakt. Deze vensters zijn te vinden onder de knop 'Canon in de klas'.

TV-SERIE VERLEDEN VAN UTRECHT

Een aantal onderwerpen uit de regionale canons wordt uitgelicht in *Verleden van Utrecht*, de tv-serie van Landschap Erfgoed Utrecht en RTV Utrecht. Dit najaar zal een derde serie worden uitgezonden (vanaf half oktober op zaterdagen). Behalve op dvd zijn de afleveringen ook te zien via de regiocanonwebsite, waar ze opgenomen zijn bij het beeld- en geluidsmateriaal van het betreffende canonvenster.

LOKALE CANONS OP DE UTRECHTSE REGIOCANONSITE

Verschillende plaatsen in de provincie Utrecht hebben intussen een eigen lokale canon. Sinds kort bestaat de mogelijkheid om aan de regionale canonsite ook die lokale canons toe te voegen. Zou het niet mooi zijn als op termijn alle Utrechtse canons te vinden zouden zijn op deze website? Over en weer kunnen makkelijk verwijzingen worden aangebracht. Bovendien zijn de lokale canonpagina's dan automatisch gelinkt met de nationale canonwebsite. Zo is een lokale canon ook voor elke bezoeker van www.entoen.nu direct te vinden. Erfgoedinstellingen kunnen bij het samenstellen van een lokale canon ondersteund worden door Landschap Erfgoed Utrecht.

Mieke Heurneman is medewerker educatie van Landschap Erfgoed Utrecht.

Voor meer informatie: Jos Wassink of Mieke Heurneman, 030 2205534, j.wassink@landschaperfgoedutrecht.nl, m.heurneman@landschaperfgoedutrecht.nl.

AMERSFOORT

Dé Canon van Amersfoort is nog niet ontwikkeld. Wel maakten Museum Flehite en Archief Eemland in het feestjaar 2009 een lijst van 20 hoogtepunten uit de Amersfoortse geschiedenis. Daarbij hebben wij ons laten inspireren door de Canon van Nederland. Amersfoorts belangrijkste gebeurtenissen zijn aan het publiek gepresenteerd in de vorm van een levensgrote vloersticker in de hal van het stadhuis. Bijzonder was dat deze hoogtepunten waren gekoppeld aan plekken in de stad. De Amersfoortse hoogtepunten zijn op hun beurt weer verwerkt in de Canon van Eemland.

LYDIA EDELKOORT
Museum Flehite

De feministische bibliotheek van Carel Victor Gerritsen

'Hij vertrok met de belofte ons uit zijn bibliotheek enkele boeken te zenden waarover we gesproken hebben.' Dit schrijft Aletta Jacobs in haar *Herinneringen*. Ook meldt zij daarin zijn 'vrij uitgebreide bibliotheek'. De 'hij' is Carel Victor Gerritsen (1850-1905). Een Amersfoortse graanhandelaar, gemeenteraadslid, vrijdenker, Nederlands eerste radicale politicus. Later trouwde hij met Aletta. Hoe kwam zijn bibliotheek tot stand en hoe kon deze belangrijke collectie uit Nederland verdwijnen?

door JOSINE KOOIKER-POUWELS

De fundamenten voor zijn boekencollectie heeft Carel Gerritsen al rond 1875 in Amersfoort gelegd. In 1885 verhuisde hij naar Amsterdam en daar breidde hij haar gestaag uit. Hij verzamelde werken over sociale wetenschappen, economie en rechten, maar ook boeken, pamfletten en tijdschriften uit heden en verleden over de vrouw en de vrouwenbeweging. Gerritsen kocht boeken direct bij verschijnen, oudere werken via antiquariaten en veilingen. Ook kreeg hij veel cadeau. Rond 1900 bestond de totale bibliotheek uit 18.000 banden en 13.000 pamfletten, waarvan het vrouwendeel 3000 exemplaren telde en ruim 500 tijdschriften, mededelingenbladen, jaarverslagen en dergelijke uit Europa, Amerika, Australië en Azië.

Carel Gerritsen op een litho van F. Hart Nibbrig, verschenen in *De Amsterdammer* van 14 februari 1897.

VROUWENBOEKEN

Vooral de vrouwencollectie werd geroemd, terwijl er toch onder de andere boeken ook zeer bijzondere werken moeten zijn geweest. Hoe groot de inbreng van Aletta Jacobs in de vrouwencollectie is geweest, is niet meer na te gaan. Het was Gerritsen zelf die vaak werd geprezen om zijn feministische collectie. En in de huwelijkse voorwaarden staat vermeld dat Jacobs alleen boeken op medisch en literair terrein inbracht. De publicaties in de collectie dragen een stempel van Gerritsen of vermelden geen eigenaar. De Groningse boekhistoricus Inge de Wilde ziet in Gerritsen de verwoede verzamelaar die langs antiquariaten en veilingen struinde. Hij was de stuwende kracht achter de collectie.

Er was het echtpaar Gerritsen veel aan gelegen hun boekencollectie internationaal onder de aandacht te brengen. Dat ging bepaald niet zonder moeilijkheden. In 1898 lukte het niet een deel van de vrouwencollectie te exposeren op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, van 9 juli tot 21 september in Den Haag. Een nieuwe kans kwam in 1900 met de Wereldtentoonstelling in Parijs, waar een miljoenenpubliek verwacht werd. In januari 1899 informeerde Gerritsen vrouwenorganisaties in binnen- en buitenland over zijn plan om speciaal voor de tentoonstelling een Franstalige catalogus te laten maken van zijn *women's collection*. De adjunct-bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, H.J. Mehler, werd belast met het samenstellen. De catalogus zou in het Frans verschijnen en ongeveer 200 pagina's tellen. De bedoeling was dat deze zou verschijnen vóór het congres *La Condition et les droits de femmes*, dat van 5 tot 8 september 1900 in Parijs werd gehouden. Helaas lukte dit niet. Uiteindelijk verscheen de catalogus in juni 1901. Het omslag was op verzoek van Aletta verzorgd door Jan Toorop. Het boek telde liefst

Links: Litho van Jan Toorop voor de Tentoonstelling van Vrouwenarbeid van 1898. Rechts: Stempels van C.V. Gerritsen.

LITERATUUR

■ Inge de Wilde, *Lotgevallen van een bibliotheek: de boeken-collectie van C.V. Gerritsen, echtgenoot van Aletta H. Jacobs* (Universiteitsbibliotheek Groningen, 2009).
 ■ J.G. Smit, 'Gerritsen & Zonen, in graan en politiek', *FleHITE. Jaarboek 2* (2001) 76-108.

■ Aletta Jacobs, *Herinneringen* (Amsterdam 1924).

■ Mienke Bosch, *Aletta Jacobs 1854-1929. Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid* (Amsterdam 2005).

■ Onder de naam *Gerritsen Collection of Aletta H. Jacobs* bestaat er een digitale versie, waar de Universiteitsbibliotheek Groningen en het IIAV in Amsterdam toegang toe hebben verworven.

Josine Kooiker-Pouwels is historicus. Zij verzorgt (kunst)historische lezingen en cursussen.

344 pagina's en de titel was veranderd in *La femme a travers les ages*.

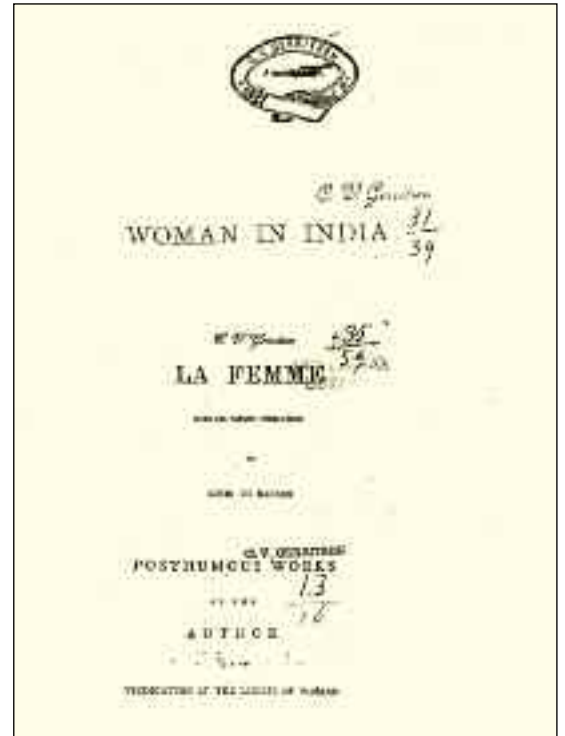
In Nederland verschenen diverse recensies van Mehlers catalogus. H. Louis Israëls besprak het op 5 juni 1901 zelfs op de voorpagina van het *Algemeen Handelsblad*. *De Evolutie* noemde het boek een 'pronkstukje op iedere salontafel'. Het *Maandblad van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht* was van mening dat de Gerritsens een 'onschatbare dienst' hadden bewezen aan de Nederlandse vrouw!

VERKOOP AAN JOHN CREAR LIBRARY

Het echtpaar had in 1900 bepaald dat hun gehele bibliotheek aan de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek moest worden gelegateerd. Toch verkochten zij in december 1903 de hele collectie aan de John Crear Library in Chicago, inclusief het vrouwen-compartiment. Deze bibliotheek was mogelijk gemaakt door een legaat van de steenrijke spoorwegondernemer John Crear. Saillant detail is de bepaling dat er in deze bibliotheek een 'atmosphere (...) of Christian refinement' zou heersen. De zending kwam eind mei 1904 aan in Chicago. De collectie was verpakt in 122 kisten met een totaal gewicht van 17 ton. Nergens in de jaarverslagen wordt vermeld welk bedrag er voor de collectie is betaald. In 1936 schreef de Hongaarse Rosika Schwimmer (een vroegere vriendin van Aletta Jacobs): "T will interest you that I have learned now from the Crear Library authorities that their representative paid Mr. Gerritsen 7000 pounds ster-

ling (35.000 dollars) for their collection on April 18, 1904 in London.'

Waarom de Gerritsens hun bibliotheek verkochten is niet duidelijk geworden. Misschien hadden de slechte ervaringen in Amsterdam en Parijs hen ontmoedigd; misschien konden ze het geld goed gebruiken. Of voelde Gerritsen zijn einde naderen en wilde hij Aletta successierechten besparen? In elk geval hadden ze er de lege muren in hun huis aan de Tesselschadestraat voor over. Het huis moet na de verkoop een desolate indruk gemaakt heb-

ben: 30.000 banden beslaan minstens 600 strekkende meter! Ook de boeken over Amsterdam bleven niet voor Nederland behouden. Aletta Jacobs verkocht deze in 1906 ook aan de John Crear Library. De Gerritsen-collectie bleef niet in Chicago, maar is in 1954 en 1955 doorverkocht aan de Kenneth Spencer Research Library in Kansas.

ROL GERRITSEN GEMARGINALISEERD

Na de dood van Carel Gerritsen in 1904 ontstond het beeld dat niet hij het was die het feministische deel van de bibliotheek had opgebouwd, maar Aletta. Zij deed niets om dit recht te zetten. Integendeel, in een brief schreef ze: 'I often receive letters from American women to thank me to have drawn together so many books on the woman-movement.' Je zou bijna medelijden krijgen met Carel. Hij is de geschiedenis voornamelijk ingegaan als 'echtgenoot van...' en is ook nog beroofd van de eer van het bijeenbrengen van zijn belangrijke bibliotheek. Gelukkig is dat met het onderzoek van Inge de Wilde gecorrigeerd.

Een nachtje doorwerken

Op 20 maart jl. is Map Heijenga overleden. Zij was jarenlang het boegbeeld van de Oudheidkundige Vereniging Flehite en Museum Flehite. Later vertelde zij ons vaak over haar persoonlijke ervaringen, maar daarvan stond nog niets op papier. Nog net op tijd konden we daar wat aan doen. In het juninummer stond de OVF centraal, nu het museum.

door GERARD RAVEN en PIEK THEISENS

TENTOONSTELLINGEN MAKEN

Map werkte ondertussen voltijds; de eerste conservator die geen bestuurslid was. Aanvankelijk zonder salaris, want er was gewoonweg geen geld. Hulp bij lichte werkzaamheden kwam van het echtpaar Van Oort (conciërge en receptioniste) en de heer Diesveld. Vanaf 1971 kreeg Map een deeltijdaanstelling, maar ze werkte nog steeds veel meer, soms wel vijftig uur per week. 's Nachts maakte zij tentoonstellingen, omdat daar overdag door het normale museumwerk geen tijd voor was. Het nieuwe bestuur wilde wisselende tentoonstellingen om meer publiek te trekken. Dat had De Boone begin jaren zestig al geprobeerd in gang te zetten, maar er was toen te weinig budget voor. In 1969 was het dan eindelijk zover met de tentoonstelling over Johan van Oldenbarnevelt, die 350 jaar eerder was terechtgesteld. Map besteedde vervolgens met de hulp van anderen ook aandacht aan de geschiedenis van het Zuiderzegebied, aan het rampjaar 1672 en aan twintig jaar oudheidkundig bodemonderzoek in de provincie Utrecht in de tentoonstelling *Van steentijd tot Sticht*. Een onverwacht groot succes was *Twee eeuwen kinderspeelgoed*.

Boven: Map in de gehoorzaal bij de tentoonstelling over Oldenbarnevelt, 1969. Onder: Heropening van het museum, 2 november 1979; rechts Map, midden Burchard Elias.

Ook buiten het museum werd Map gevraagd tentoonstellingen in te richten: 'Ik meen dat in 1970 een geplande tentoonstelling tijdens de Keistadfeesten plotse-ling niet door kon gaan; de organisatoren vroegen aan Buining of Flehite een tentoonstelling kon verzorgen. Buining zei ja, en binnen veertien dagen moest de gehele Zonnehof gevuld worden met topografische voorstellingen op schilderijen, tekeningen en grafiek. Het was dagen nachtwerk, maar het is gelukt. Het werd een bijzonder mooie tentoonstelling waar veel belangstelling voor was.'

Veel werk stak Map in het maken van catalogi bij de wisseltentoonstellingen, vaak klein van stuk, maar 'ik vond dat het bij een tentoonstelling hoorde. Het is echter niet altijd gelukt om een catalogus te schrijven'.

GEBREK AAN TIJD EN GELD

Tijdgebrek bleef bestaan, maar er kwam door de jaren heen steeds meer hulp. Zo tikte mevrouw Van de Brink brieven en rapporten uit voor Map, hield mevrouw Van Velzen het museum schoon en waren er vrijwilligers die zorgden voor het onderhoud van de textielcollectie en de bibliotheek. Toen het bestuur inzag dat het beheer van het museum voor Maps gezondheid te zwaar werd,

besloot deze in 1971 tot het in dienst nemen van een assistent-conservator. In 1973 zou Maps dochter Trudi deze functie innemen; zij kende de collectie al vrij goed. Na een paar jaar nam Tilly du Pui haar taak over, 'met grote inzet'. Map richtte zich in die jaren naast het vele andere museumwerk op 'rondleidingen, ook aan scholieren en het speuren naar zoekgeraakte museumobjecten'. Naast tijdgebrek was er geen geld, waardoor aankopen voor het museum nauwelijks mogelijk waren. Nieuwe aanwinsten kwamen vooral voort uit schenkingen of door het ruilen van voorwerpen. Zo kon Map een zeldzame 18e-eeuwse schotel van Meissen-porselein met een gezicht op Amersfoort bemachtigen, voor het merendeel geruild voor losse porseleinen borden uit de museumcollectie.

EINDELIJK PROFESSIONEEL

Bestuursvoorzitter Buining boekte intussen echte successen. In 1975 werd het museum ondergebracht in een aparte stichting. Daardoor kwamen er subsidies van rijk, provincie en gemeente, zodat er meer personeel kon worden aangetrokken. Met de hulp van bijvoorbeeld de Junior-kamer Eemland kon men voorwerpen gaan aankopen en zelfs een derde gebouw. Burchard Elias werd de eerste directeur van Museum Flehite, 'een groots moment'. 'Elias

Foto's: Museum Flehite.

Boven: Koffiedrinken in de bestuurskamer van Breestraat 82, 1980.

V.l.n.r.: Kramer, Map, Van Zweeden (Oranjevereniging), Jonker (huishouding), Tilly du Pui, Roodschild Koning, Van den Brink, Burchard Elias.

Links en rechts: Map in de studiezaal van Archief Eemland, 2009.

tocht als naar een speld in een hooiberg.' Enkele bevindingen werden gepubliceerd in het tijdschrift *Flehite* en het jaarboek. Verder heeft Map een oevrecatalogus geschreven over de landschapsschilder Nicolaas Wicart (1748-1815).

was een bekwaam historicus die na de restauratie het museum aantrekkelijk inrichtte. Daarin kwam de Amersfoortse geschiedenis duidelijk naar voren. Aan alle facetten uit de collectie werd aandacht besteed en het tentoonstellingsbeleid was veelzijdig.'

EIGEN ONDERZOEK

Map kreeg nu meer tijd voor de bibliotheek en de voorlichting aan het publiek. Sinds eind jaren zestig was de bibliotheek met de hulp van vrijwilligers op donderdagavond geopend voor de leden en andere onderzoekers. Vragen over kunstschilders uit Amersfoort kon Map echter vaak nauwelijks beantwoorden. Daarom besloot zij om het zelf uit te zoeken, zodra ze gepensioneerd zou zijn. En zo was zij vanaf 1981 elke week te vinden in het Archief, op zoek naar namen van belangrijke kunstschilders uit het begin van de zeventiende eeuw, 'een zoek-

BRONNEN

- Vraaggesprek 16 november 2009
- Aanvullende memoires 26 januari 2010
- Burchard Elias, *Flehite 1878-2003. Geschiedenis van een vereniging en een museum (Amersfoort 2005)*

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite, Piek Theisens is assistent collectie.

BEMOEDIGING

Map bleef ook sterk betrokken bij het museum. Voor haar opvolgers was ze een soort moeder die hen op een warme manier aanmoedigde. Als het weer eens tegenzat begreep zij het helemaal en kon zij ons ook troosten: was het in haar tijd niet nóg moeilijker geweest? Ze bleef ons ook inspireren met haar onderzoek. En hoe blij was ze als de collectie werd uitgebreid met werk van een schilder waarover zij had gepubliceerd! De nieuwe inrichting van vorig jaar vond ze mooi, hoewel ze de oude sfeer miste. We zullen *haar* missen.

Universele mens in Amersfoort

Het mooiste monumentale pand van de Amersfoortse binnenstad is voor mij het Huis met de Paarse Ruitjes aan Zuidsingel 38. Het is rond 1780 van een nieuwe gevel voorzien door Benjamin Cohen. Over het huis is veel geschreven, maar wie was de man die het heeft gerealiseerd?

door **JOOST MOREL**

Benjamin Jonas was een telg uit de gefortuneerde *Askenazische* (Duits-joodse) familie Cohen. Zijn vader Jonas Ezechiël is rond 1698 in Amersfoort geboren en aldaar op 20 februari 1780 overleden. Hij ligt begraven op de joodse begraafplaats aan de Bloemendalsestraat. Jonas Ezechiël Cohen belandde in de tabakshandel, via zijn vader en samen met zijn broers. Hij heeft daar een groot vermogen mee vergaard. Daardoor nam de familie Cohen een vooraanstaande positie in binnen de joodse gemeenschap van Amersfoort. Op de grafzerk van Jonas staat vermeld dat hij één van de grondvesters was van de synagoge in Amersfoort. Net als andere Cohens was hij een bekende weldoener. Jonas handelde niet alleen in tabak, hij was ook planter en spinner. Van productie tot verkoop had hij dus een hele bedrijfstak in handen. Om dit allemaal in goede banen te leiden zette hij samen met zijn broer de firma Jonas en Samuel Cohen op. Later richtte hij met zijn zoon de firma Jonas en Benjamin Cohen op.

BEDRIJVGHEID

In de loop der tijd kreeg Benjamin een steeds belangrijker rol binnen de firma. Onder zijn leiding kwam het fa-

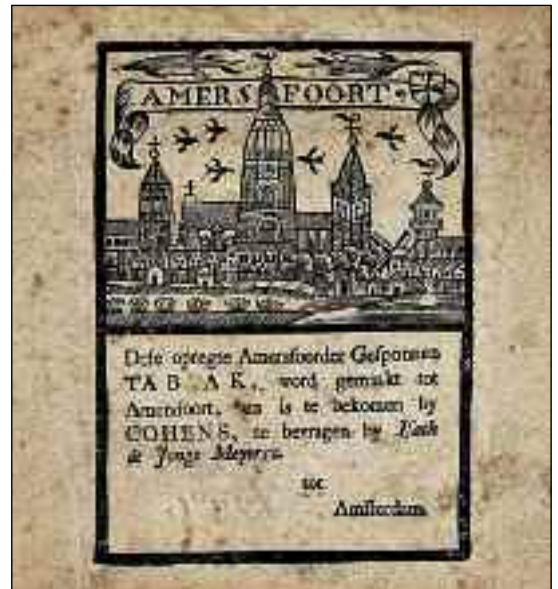
Rechts: Tabakswikkel (Museum Flehite).

Onder: Mezoëza (houder voor *thora*-tekst) naast de haldeur van het Huis met de Paarse Ruitjes (Archief Eemland).

Links: Het Huis met de Paarse Ruitjes, ca. 1798 (Museum Flehite).

miliebedrijf tot zijn grootste bloei. Zijn kantoor was gevestigd aan de Langestraat, de pakhuizen bevonden zich aan de Koestraat. Ook de tabakszolders van het huidige museum pand Breestraat 76 waren eigendom van de Cohens. Ondertussen had Benjamin al een groot fortuin vergaard. Een deel stak hij in het buitenverblijf Vinkenhoef in Hoevelaken (nu Amersfoort). Alleen het smeedijzeren

toegangshek is daar nog van over. Tabak was niet de enige inkomstenbron van Benjamin. Ook handelde hij in meel naar Amerika. Hij begon zich verder op financieel gebied te roeren, mede doordat Frederik de Grote van Pruisen tijdens de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) veel speculeerde met buitenlandse valuta. Benjamin zette een muntsmelterij op, was raffinadeur van zilver in Muiden en contracthouder van de import van Braziliaanse diamanten.

Al snel ontwikkelde Benjamin zich tot toonaangevend bankier. Voor zaken was hij vaak in Amsterdam. In de andere belangrijke bankiersstad Londen had hij veel relaties. Zijn faam werd zó groot dat hij de belangrijkste personen van raad voorzag en leningen verstreekte. Stadhouder Willem V en zijn gemalin Wilhelmina van Pruisen vroegen hem om advies en Benjamin bleef zijn hele leven een goed contact met het vorstelijk paar onderhouden. In 1793 schreef hij een lening aan Pruisen uit van vijf miljoen gulden. In Engeland was hij betrokken bij

Benjamin Cohen en zijn vrouw Chaile Abraham Meijer door J.V. Kien, ca. 1775 (*particuliere collectie*).

grote financiële transacties. Dit was mede te danken aan het huwelijk van zijn zuster Rebecca met een grote Londense bankier, George Goldsmith.

WILLEM V IN AMERSFOORT

De band die Benjamin met het Huis van Oranje had ging nog verder. Willem V heeft in 1787 een tijd in Cohens Huis met de Paarse Ruitjes geresideerd; Benjamin woonde toen zelf in Amsterdam. Dit was de tijd van de burgeroorlog tussen patriotten en prinsgezinden. De Staten van Holland hadden een jaar eerder besloten de prins het commando over het Haags garnizoen te ontnemen. Daardoor was zijn positie in Den Haag onhoudbaar geworden en moest hij met zijn gezin naar Nijmegen vertrekken. Patriotse leden van de Staten van Utrecht besloten de stadhouder niet meer te gehoorzamen en nu zelf nieuwe vroedschapsleden te benoemen. De Oranjegezinde leden van de Staten verlegden daarop hun vergadering naar de Doelen (nu De Observant). De intentie was om van daar uit Utrecht te heroveren. Juist hierom vertrok Willem op 9 juni voor drie maanden naar de Eemstad. Hij inspecteerde de troepen in de omtrek en woonde de vergadering van de verplaatste Staten bij. Voor Willem was het statige pand van Cohen uitermate geschikt als onderkomen. Deze gebeurtenis onderstreept de enorme status die Benjamin had opgebouwd.

TERUG NAAR AMSTERDAM

Ook binnen de joodse gemeenschap was Benjamin een vooraanstaand persoon, zowel in Amersfoort als in Am-

sterdam. Zoals gezegd had zijn vader de synagoge in Amersfoort opgericht. Benjamin zelf heeft de twee aanpalende panden gekocht en die aan de *sjoel* (synagoge) gedoneerd. Hij was deskundige in de *Thora* (boeken van Mozes) en bezat de rabbijnentitel *morenu*. In 1780 werd hij *parnas* (bestuurder).

In de Patriottentijd steeg Benjamins roem tot een hoogtepunt. De overgrote meerderheid van de Nederlandse joden was orangistisch, aangezien de stadhouders de joodse gemeenschap verschillende keren in bescherming hadden genomen tegen de stadsbesturen en gilden. In Amsterdam waren de patriotten meestal ambachtslieden, die bang waren voor concurrentie en joden niet toelie-

BRONNEN

■ Archief Eemland, Collectie Simon van Adelberg (beheersnummer 347) 6, familie Cohen.
 ■ *De bekende Amersfoortse burger Benjamin Cohen en zijn familie genealogisch bekeken. Een verkenning in literatuur en Amersfoortse archiefstukken* (Archief Eemland, bibliotheek G 1986).

■ Brongers, J.A., *Historische encyclopedie van Amersfoort* (Amersfoort 1998).

■ Kemperink, R. en B. Elias, *'Bruit van d'Eem'. Geschiedenis van Amersfoort* (Utrecht 2009).

■ Snieder, F. e.a., *Stadhuizen van Amersfoort* (Bussum 2009).

Joost Morel is student geschiedenis en liep eerder stage bij de *Kroniek*.

ten. En dat terwijl patriotten het ideaal hadden van burgerlijke gelijkstelling van alle godsdiensten, dus ook de joden. Benjamin werd nu ook *parnas* in zijn geboortestad Amsterdam. In deze roerige ambtstermijn heeft hij de rust weten te bewaren.

Er is nog een spoor in de Amstelstad. Naast het Waterlooplein bevindt zich een verkeersknooppunt midden in de voormalige Amsterdamse jodenbuurt, het Jonas Daniël Meijerplein. Deze Jonas Daniel Meijer was een kleinzoon van Benjamin.

Alles overziend kan men niet anders dan concluderen dat Benjamin een universeel mens was. De familie Cohen was een machtige en gerespecteerde familie, met Benjamin als belangrijkste vertegenwoordiger.

Adriaan van Nieulandt, *Koppertjesmaandag* [detail], 1633 (Amsterdams Historisch Museum).

Een middeleeuwse kijk op lepra

door **EVELYN SCHEEPSMA**

In een beerput aan de Valkestraat is enkele tientallen jaren geleden een deel van een klepper gevonden. Het is wellicht een *lazarusklep*. Melaatsen droegen kleppers, maar ook nachtwakers en stadsomroepers gebruikten ze. Een lazarusklep moest in de Middeleeuwen omstanders waarschuwen dat een melaatse in aantocht was. Hoewel het woord besmetting toen nog niet in de huidige betekenis bestond, was men zich wel bewust van de overdraagbaarheid van ziekten.

Het klepper-fragment uit Amersfoort.

VERBANNEN

Lepra werd vanouds gezien als de ziekte die in de Bijbel voorkomt als melaatsheid. Het is een verwijzing naar de besmette bedelaar Lazarus (Lukas 16:20). In de Middeleeuwen sprak men dan ook over *Lazarie* of *Lazarusziekte*. Leprozen waren verplicht zich

te laten keuren. Zodra een arts melaatsheid constateerde kregen zij een *vuylbrief*, waarna zij uit de stad werden verbannen. Waren lepralijders vier jaar vrij van zweren en andere symptomen, dan kregen ze een *schoonbrief*. Daarmee konden ze weer terug komen in de samenleving.

De replica (Archeologisch Centrum Amersfoort).

In Amersfoort stond het Lazarushuis buiten de Kamperbuitenpoort, aan de Hogeweg (ter hoogte van de Magelhaenstraat). Het was gesticht tussen 1404 en 1416 en werd gesloten in 1641. De leprozen die in dit huis woonden, konden vaak alleen in hun onderhoud voorzien door te bedelen. De vuilbrief gaf het recht om buiten de stadsmuren te bedelen. Het was verboden om terug naar de stad te gaan, met uitzondering van bepaalde dagen.

Op het schilderij links zien we de laatste Leprozenommegang in 1604. Eens per jaar, op Koppertjesmaandag (de maandag na Driekoningen), mochten de leprozen van Amsterdam de stad in. Zij trokken dan in een optocht van sleden naar de Dam, waar geld ingezameld werd voor het Leprozenhuis.

Leprozen waren verplicht speciale kleding te dragen: een korte mantel, een zwarte hoed en handschoenen. Ze moesten kleppen, zodat iedereen hen goed kon horen aankomen. Op het schilderij hebben enkelen inderdaad een klepper in de hand. Ook droegen de leprozen een stok, waarmee ze dingen die ze wilden kopen konden aanwijzen. Alles met de bedoeling de afstand tot stadsbewoners te bewaren.

REPLICA

Gideon Boekenoogen van het Centrum voor Archeologie Amersfoort heeft aan de hand van de vondst van de Valkestraat een replica gemaakt. Dit naar voorbeeld van een type klepper zoals te zien in het Streekmuseum Crimpenerhof te Krimpen aan den IJssel. Het is een plankje op een handvat, waarop een houten hamertje een hard klepperend geluid maakt door het bewegen van de hand. De klepper op het schilderij van Van Nieulandt betreft een ander type, ook wel *klikspaan* genoemd. Dit doet denken aan de tegenwoordige castagnetten; het bestaat uit een plankje met aan weerszijden kortere plankjes, verbonden door een touwtje of stukje leer.

De vondst van de klepper en de middeleeuwse kijk op lepra illustreren het grote contrast met de huidige kijk op ziekten; denk aan het recente voorbeeld: de Mexicaanse Griep!

Evelyn Scheepsma is vrijwilliger bij het Archeologisch Centrum.

Sluitsteen '1744'

door JAN H. LODEWIJKS

Als gids van Gilde Amersfoort wacht ik vaak bij de Koppelpoort op een groep voor een stadswandeling. Ik boog mij onlangs over de ijzeren leuning bij de poort en ontdekte twee jaartallen in de bovenste stenen randen van de brug, 1744 en 1997. Zij waren mij niet eerder opgevallen. Het jaartal 1997 betreft de afronding van de laatste restauratie van de Koppelpoort. Maar waar heeft 1744 betrekking op? Aanvankelijk dacht ik dat die vraag eenvoudig te beantwoorden moest zijn. Over dit jaartal in relatie tot de Koppelpoort zou toch wel geschreven zijn? In het stan-

Detail van een 17e-eeuwse tekening van Roeland Roghman, waarop een afscheiding van steen op de brug over het Spui is te zien (*Museum Flehite*).

daardwerk *De Koppelpoort*. Hart van de *Amersfoortse stadsverdediging* uit 2004 staat er niets over vermeld. Verder heb ik contact gelegd met Bureau Monumentenzorg en heb ik nog enkele kenners van de historie van de stad benaderd, maar opnieuw zonder succes.

Deze ervaring bracht mij ertoe het archief te raadplegen. Bij Archief Eemland, in het Stadsarchief Amersfoort 1300-1810 (bnr. 1.01, invnr 56; resolutieboek 1744-1747 apr., XLIII) wordt het raadsel uit de doeken gedaan. In dat resolutieboek staat: 'In de vergadering van den raad luna [maandag] 14en september 1744 is goedgevonden den heer cameraar [financieel ambtenaar Carel] Gabry te autoriseren, omme de leuning en vleugels van de brug van 't Spoey van de Koppelpoort, die bouwvallig en van steen gemaakt zijn, af te breken, onder met nieuwe gehouwen steen te bevloeren, en ijsere leuning te verciëren.'

Het kan niet anders dan dat het gereedkomen van de werkzaamheden is vereeuwigd met het gebeitelde jaartal 1744 in de sluitsteen. Toen ik toch eenmaal bezig was, ontdekte ik nog het volgende in hetzelfde resolutieboek. Op 11 juli 1746 heeft de raad besloten 'tot 't stellen van een ijsere leuning van de Ketelaarsbrug tot aan de Kroontjensbrug toe met de blauwe dekstenen daar toe nodigh'.

Nieuwe boeken

B.G.J. Elias e.a., *Veluwe en andere geschiedenissen: Liber amicorum drs. R.M. Kemperink*

(Hilversum: Verloren, 2010), 280 pp., ISBN 978 90 8704 172 4, € 29,-

Verschenen naar aanleiding van Rob Kemperinks 70e verjaardag (zie ook rechtsonder). Artikelen over de activiteiten van Rob en een selecte bibliografie. Verder schrijft Fred van Kan over het landgoed Randenbroek in de Middeleeuwen en Burchard Elias over de tentoonstellingen van de Amersfoortsche Kunstkring in het interbellum.

Ellen ten Berge, *Een kind voor mijn deur: onderduik in Amersfoort*

(Laren: Verbum, 2010), 160 pp., ISBN 9789074274487

De geschiedenis van de familie Ten Berge en hun onderduikers tijdens de Tweede Wereldoorlog, verteld door de moeder Mary ten Berge-Grol, haar kinderen en de drie joodse ondergedoken kinderen.

Marjanne Hulsmans, *Rita Hulsmans, Bouwen op de grens: gids voor de funeraire architectuur in Nederland. Deel midden en oost: Flevoland – Gelderland – Utrecht*

(Rotterdam: Godiy & Godoy, 2010), 366 pp., ISBN 9789490714031, € 49,90

Het vierdelige standaardwerk voor de funeraire architectuur in Nederland ontsluit het gevarieerde, veelal verborgen arsenaal aan oude en nieuwe gebouwen op kerkhoven en begraafplaatsen. In het deel midden en oost worden onder andere de bestaan-

de gebouwen in Eemland beschreven. Het is wel even zoeken.

J.C. Kort, *Repertoria op leen- en tijnhoven van de Dom en Oudmunster te Utrecht*

(Houten: Historische Kring tussen Rijn en Lek, 2010) (Historische Reeks Kromme-Rijengebied; nr. 10), 262 pp.

J.C. Kort, *Repertoria op leen- en tijnhoven in de Gelderse Vallei*

(Houten: Historische Kring tussen Rijn en Lek, 2010) (Historische Reeks Kromme-Rijengebied; nr. 11), 227 pp.

Hierbij ook boerderijen in Amersfoort, Hoogland en Stoutenburg.

Onno Maurer en Gerard Raven (red.), *De (burge)meester verzamelt: collecties van Albertine & Hein van Vliet en Lex & Leonie van de Haterd 25 juni – 29 augustus 2010*

(Amersfoort: Museum Flehite, 2010), 20 pp. Magazine uitgegeven bij de gelijknamige tentoonstelling, waarin de echtparen vertellen over hun kunstverzamelingen.

Hans Berg, Marianne van Omme, *Mijn ideale burgemeester: brieven van Hans Berg en Marianne van Omme* (Amersfoort: Gemeente Amersfoort, 2010), 30 pp.

Openbare briefwisseling tussen Hans Berg (zelfstandig bestuurskundig adviseur) en Marianne van Omme (raadsgrieffier in Amersfoort) over het burgemeesterschap van vandaag en morgen t.g.v. het afscheid van burgemeester Albertine van Vliet.

Gerard Raven, 'We waren altijd op pad. De Hulpdienst Hoogland 1975-1999'

Themanummer van *De Bewaarsman. Tijdschrift van de Historische Kring Hoogland* (2010) 29-70. € 6,- via 033 455 0874

Geschiedenis van één van de fusiepartners van Stichting Ravelijn. Over Ravelijn schreef de auteur vorig jaar een boek.

Boudewijn Bakker, 'With Rembrandt and Furnerius to Amersfoort'

The Rijksmuseum Bulletin 58:2 (2010) 198-206

Getekende stadsgezichten rond 1650.

TILLY DU PUI & GERARD RAVEN

ROB KEMPERINK GEHULDIGD

Het historisch café van 10 juni pakte voor de 70-jarige Rob Kemperink verrassend uit. Hij kreeg van burgemeester Albertine van Vliet de gemeentepenning voor zijn bijdragen aan de stadsgeschiedenis. Ondanks zijn verhuizing naar Apeldoorn bleef hij actief, met als belangrijkste wapenfeit de stadsgeschiedenis *Bruit van d'Eem* die hij coördineerde samen met Burchard Elias (zie *Kroniek* september 2009).

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld.

Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.

NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging, in De Brug, Schuilenburgerweg 2.
OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite.

T/m 29 augustus

De (burge)meester verzamelt. Kunstcollecties van Albertine en Hein van Vliet en Lex en Leonie van de Haterd. Met gratis brochure.

Donderdag 9 september, 17-19 uur

Historisch Café. Voor lokatie en onderwerp zie www.archiefemaal.nl onder cursusaanbod. U kunt zich hier ook aanmelden voor de maandelijkse digitale uitnodiging.

Vrijdag 10 september, 13-16 uur

Congres Vrije Universiteit, Museum Flehite, Oudheidkundige Vereniging Flehite: **Een kerk-scheuring in oorlogstijd.** De Gereformeerde Kerken en de Vrijmaking in Amersfoort en elders. Mannenzaal. Zie voor meer informatie: www.historisch-amersfoort.nl.

Zaterdag 11 en zondag 12 september
Open Monumentendag. Zie p. 2.

Zaterdag 18 september, 14-16 uur

NGV: contactmiddag met diverse presentaties.

Maandag 20 september, 20-22 uur

Lezing OVF: De regiocanon van Eemland. Jos Wassink en Mieke Heurneman (Landschap Erfgoed Utrecht). Zie pp 8-9.

IN DIT NUMMER

Open Monumentendag	1
Bouw Eemhuis gaat beginnen	3
Vraaggesprek Fons de Backer	4
Architect Wouter Salomons	6
Canon Eemland	8
Feministische bibliotheek	10
Map Heijenga en Museum Flehite	12
Benjamin Cohen	14
Middeleeuwse klepper	16
Sluitsteen Koppelpoort	17
Nieuws	18

Vrijdag 1 oktober

Congres Hausbau in Holland. Zie pag. 19.

Donderdag 14 oktober, 17-19 uur

Historisch Café. Zie bij 9 september.

16-24 oktober

Week van de Geschiedenis. Dit jaar sluiten alle activiteiten aan bij het thema *Land en water*. Zie voor meer informatie www.weekvandegeschiedenis-amersfoort.nl. Er verschijnt een aparte folder, af te halen bij Archief Eemland, Museum Flehite en RCE.

Dinsdag 19 oktober, 20-22 uur

Lezing OVF: Amersfoort aan zee. Waar lag de grens tussen zee en Eem? Waterschapsarchivaris Margriet Mijnsen-Dutilh bespreekt de resultaten van haar onderzoek. Is de Eem van oorsprong een rivier of een groot moeras?

Donderdag 11 november, 17-19 uur

Historisch Café. Zie bij 9 september.

Dinsdag 16 november, 20-22 uur

Lezing NGV: zie <http://amersfoortee.ngv.nl/>

18 september–28 november

Schatten uit Kruiskamp. Tentoonstelling van de liefste voorwerpen met persoonlijke verhalen.

Dinsdag 30 november, 20-22 uur

Lezing OVF: 150 jaar Amersfoortse industrie. Jan Carel van Dijk over verzamelartikelen.

4 september–2 januari

De gouden Eeuw van Ravage. Een Nederlands kunstenaarsduo tovert het museum met gordijnen en andere materialen om tot een complete verrassing.

OPEN HUIS CENTRUM VOOR ARCHEOLOGIE

Iedere woensdagmiddag van 14.00-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langegracht 11, toegang gratis.

KRONIEK

verschijnt viermaal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

- Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 27,50 per jaar, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt
- Stichting Archeologie Amersfoort voor € 20,- per jaar, waarbij u ook de Archeologische Kroniek provincie Utrecht ontvangt en eventueel jaarboek Flehite

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Agnes Houët-Berenschot
Vondelplein 1 • 3818 BC Amersfoort
033 463 49 89
secretariaat@historisch-amersfoort.nl
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 50
Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Bureau Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefeemland.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 7
Open: ma-do 9.00-17.00 uur

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA) Archeologisch Centrum

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
Bezoekadres: Langegracht 11
Open: wo 14.00-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Tilly du Pui • Gerard Raven • Saskia Schrijer • Francien Snieder • Yvonne Tanke • Piek Theisens

Redactieadres

Museum Flehite Amersfoort
Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl
De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meninge(n) verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de *Kroniek* wordt mede mogelijk gemaakt door:

**STADSHERSTEL
AMERSFOORT**